

Шевцова О.М.

*Університет менеджменту освіти
АПН України*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ВЧИТЕЛІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ В ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ, ЗАСОБАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

Статтю присвячено методиці організації та проведення формувального психологічного семінару-тренінгу, що спрямований на позитивний розвиток професійної Я-концепції вчителів початкової школи, які працюють в умовах інноваційної педагогічної діяльності. Автор висвітлює результати психокорекційного впливу на складові професійної Я-концепції вчителів початкових класів, на підставі яких доведено ефективність запропонованої авторської програми.

Ключові слова: професійна Я-концепція, когнітивна складова, емоційно-оцінна (або афективна) складова, поведінкова складова, інноваційна педагогічна діяльність, психокорекційний вплив.

Постановка проблеми

У контексті успішного впровадження інноваційних педагогічних технологій і високої результативності їх опрацювання багатьма науковцями [1, 5] найвирішальним вбачається вплив учителя як суб'єкта професійної діяльності, зокрема його особистісного компонента. Проте з огляду ефективності цього упровадження та опрацювання освітніх інновацій більш актуальною постає проблема впливу власної інноваційної педагогічної діяльності на особистісну складову професійного розвитку вчителя, а саме на його професійну Я-концепцію. Відтак, проблема впливу інноваційної діяльності на професійну Я-концепцію вчителів набула сучасного теоретичного й практичного значення та потребує комплексного дослідного розв'язання. Спробою часткового вирішення означеної проблеми став здійснений нами науково-експериментальний аналіз змін у структурно-функціональних складових професійної Я-концепції вчителів початкових класів, що відбуваються під впливом інноваційної педагогічної діяльності [6–9].

Метою статті є висвітлення аналізу результатів формувального експерименту щодо оптимізації розвитку як цілісної професійної Я-концепції вчителів початкових класів, що працюють за умов інноваційної педагогічної діяльності, так і окремих її структурно-функціональних скла-

дових, а саме: когнітивної, емоційно-оцінної (або афективної), поведінкової зокрема.

Виклад основного матеріалу

Емпірично дослідивши особливості структурно-функціональних складових професійної Я-концепції вчителів початкових класів, що опрацьовують інноваційні системи «Росток» й «Екологія та розвиток», на етапі констатувального експерименту нами було з'ясовано таке:

1. Низьку диференціацію когнітивної складової професійної Я-концепції виявлено у 58,6% респондентів, що говорить про обмежене й слабе уявлення про самих себе як професіоналів і про незначний рівень усвідомлення фахівцем самого себе й свого потенціалу у професійній діяльності. Дезадаптивний рівень розвитку показали 8,1% опитаних, з яких 7,6% продемонстрували наявність акцентуацій таких властивостей, як авторитарність, доміантність, владність, агресивність, непримиренність, з одного боку, та слухняність, боязкість, безпорадність, залежність від інших, від стороннього враження тощо, з другого, а 0,5% — екстремальний рівень виразності професійно важливих якостей, котрий свідчить про труднощі соціальної адаптації, зокрема у сфері професійної діяльності. Лише 33,3% респондентів виявили адаптивний рівень розвитку когнітивної складової професійної Я-концепції.

2. Глобальна професійна самооцінка, що є компонентом афективної складової професійної Я-концепції, у 73% вчителів-інноватиків за множиною негативних властивостей укладається в межах неадекватного, завищеного рівня, а за множиною позитивних властивостей — неадекватний рівень з наявністю різкого завищення або заниження у 35% опитаних.

3. Узагальнене самоставлення як певне стале почуття до власного «Я», що розглядається нами як компонент афективної складової професійної Я-концепції, виявилось у 50% опитаних на рівні середньої виразності з тенденцією до позитивного недиференційованого переживання щодо самого себе. Але отримані показники низки специфічних модальностей самоставлення, що різняться як за емоційним тоном, так і за семантичним змістом ставлення до себе, вказують на наявні суперечливі, подекуди розбіжні переживання. Це надає підстави засвідчити у 32% вчителів-інноватиків присутність внутрішньої незгоди із собою, сумнівів, поверхового проникнення у власне «Я», відчуття незрілої послідовності внутрішніх потягів, неприйняття себе такими, як є певною мірою.

4. У середньому у респондентів констатується інтернальний тип суб'єктивного контролю, що характеризує поведінкову складову професійної Я-концепції, лише за параметрами інтернальності у сфері досягнень (Ід), у сімейних взаємостосунках (Іс) й інтернальності міжособистісних стосунків (Ім), тоді як за параметрами загальної інтернальності (Ізаг), інтернальності у сфері виробничих стосунків (Ів), у невдачах (Ін) та у ставленні до здоров'я (Із) переважно можемо стверджувати про екстер-

нальність. Переважна більшість учителів, котрі працюють в умовах інноваційної професійної діяльності, а саме 65,5% опитаних, демонструють РСК екстернального типу, тобто вони більш схильні вважати себе нездатними контролювати зв'язок між власними діями і важливими для них подіями життя і готові припускати, що більшість учинків є наслідком дій інших або випадку.

Отже, емпірично доведено: вчителі, що працюють за інноваційних умов педагогічної діяльності, потребують спеціальних психокорекційних програм, розроблених з урахуванням особливостей когнітивної, емоційно-оцінювальної та поведінкової складових їхньої професійної Я-концепції та спрямованих на її гармонізацію у цілому.

З огляду на результати констатувального експерименту нами розроблена програма спеціального постійно діючого семінару-тренінгу «Оптимізація професійної Я-концепції вчителів», метою якого постав позитивний розвиток цілісної професійної Я-концепції та її окремих складових. Програма семінару-тренінгу розрахована на 48 академічних годин і розподіляється на три рівнозначні тренінгові сесії по 16 год. кожна. Оптимальна подовженість робочого дня — 8 академічних годин з перервами. Враховуючи специфіку цільової аудиторії, тренінгові сесії проводилися під час учнівських канікул, а саме: I тренінгова сесія — під час осінніх канікул, II тренінгова сесія — під час зимових канікул і III тренінгова сесія — під час весняних канікул. Заняття відбувалися в спеціально відведені дні, більше нічим для учасників не зайняті. Програма семінару-тренінгу була апробована на базі Сумської спеціалізованої школи I ступеня № 30. Експериментальна група налічувала 22 особи і складалася з учителів, що працюють за умов інноваційної педагогічної діяльності, з різним стажем інноваційної роботи. Група вчителів-інноватиків, була контрольною, налічувала 25 осіб.

Кожна окрема тренінгова сесія присвячувалася в основному розвитку певної складової професійної Я-концепції вчителів.

I тренінгова сесія — навчальна та корекційно-розвивальна — спрямованість на когнітивну складову професійної Я-концепції (підвищення рівня усвідомлення себе як професіонала, як суб'єкта професійної діяльності й професійного саморозвитку, як носія високого професійного потенціалу, зростання саморозуміння, зниження внутрішньої конгруентності образу «Я-професіонал», забезпечення професійної ідентичності, набуття високо диференційованих уявлень про власні професійно важливі якості, привласнення прийомів і способів самоаналізу, освоєння методів само-розкриття, активізація процесів особистісного розвитку).

II тренінгова сесія — навчальна та корекційно-розвивальна — спрямованість на афективну складову професійної Я-концепції (набуття позитивного ставлення до себе, підвищення самоповаги, аутосимпатії, само-

інтересу, зростання самоприйняття, надбання позитивного самоствавлення, зниження рівня самозвинувачення, наближення глобальної професійної самооцінки до рівня адекватної з тенденцією до підвищення, формування навичок емоційної саморегуляції, привласнення прийомів емоційного саморозкриття, активізація процесів особистісного розвитку).

III тренінгова сесія — навчальна та корекційно-розвивальна — спрямованість на поведінкову складову професійної Я-концепції (підвищення рівня загальної інтернальності й інтернальності у сфері професійної діяльності, зростання переконання у важливості особистих дій як дієвого чинника організації власної професійної діяльності, самопросування, здобуття бажаних результатів, досягнення професійних успіхів тощо, формування навичок поведінкової саморегуляції, активізація процесів особистісного розвитку).

Проте всі тренінгові сесії змістовно і феноменологічно взаємопов'язані та об'єднані загальною метою — гармонізацією цілісної професійної Я-концепції вчителів початкових класів, активізацією процесів особистісно-професійного розвитку засобами саморефлексії.

Нижче наведемо результати формувального експерименту, статистичне опрацювання яких проводилося за допомогою комп'ютерних програм SPSS (версія 13.0) та Microsoft Excel. Порівняльний аналіз отриманих у результаті діагностичних зрізів даних здійснювався за допомогою критеріїв Вілкоксона (Z) та χ^2 .

Порівняльний аналіз результатів першого та другого зрізів (до початку формувального експерименту та після його завершення відповідно), що проведені в експериментальній та контрольній групах, засвідчує істотні відмінності (табл. 1). Так, у експериментальній групі виявлено динаміку певних змін рівня розвитку цілісної професійної Я-концепції вчителів, що працюють за умов інноваційної педагогічної діяльності, а в контрольній групі такої динаміки практично не зафіксовано.

Таблиця 1

Вплив експериментальної роботи на рівень розвитку цілісної професійної Я-концепції вчителів-інноватиків

Групи	Рівень розвитку професійної Я-концепції (кількість досліджуваних, %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Експериментальна група	31,8	44,2	24,0	8,3*	50,5*	41,2*
Контрольна група	22,1	48,1	29,8	25,9	52,4	21,7

* — рівень статистичної значущості ($p < 0,05$)

Результатом формувального експерименту стали статистично значущі зміни ($p < 0,05$) загального рівня розвитку професійної Я-концепції вчителів, що працюють в умовах інноваційної діяльності, в експериментальній групі. Дані першого та другого психодіагностичних зрізів вочевидь вказують (табл. 1) на суттєве зменшення кількості вчителів-інноватиків із низьким рівнем розвитку цілісної професійної Я-концепції (з 31,8% до 8,3% відповідно) та збільшення кількості осіб експериментальної групи з високим рівнем розвитку професійної Я-концепції (з 24,0% до 41,2% відповідно).

Більш інформативними, на нашу думку, є статистично значущі зміни на високих рівнях значущості за окремими показниками всіх складових (когнітивної, афективної, поведінкової) професійної Я-концепції вчителів-інноватиків, що брали участь у формувальному експерименті (табл. 2–4).

Таблиця 2

Вплив експериментальної роботи на когнітивну складову професійної Я-концепції вчителів-інноватиків

Показники когнітивної складової професійної Я-концепції	Рівні розвитку, % опитаних						Критерій Вілкоксона	Asymp. Sig.
	До експерименту			Після експерименту				
	низький	середній	високий	низький	середній	високий		
Авторитарність	100	-	-	50	50	-	-3,317	0,001
Егоїстичність	100	-	-	40,9	59,1	-	-3,606	0,000
Агресивність	95,5	4,5	-	22,5	77,5	-	-3,771	0,000
Підозрілість	91	9	-	27	73	-	-3,742	0,000
Підпорядкованість	82	13,5	4,5	27	73	-	-3,051	0,002
Залежність	68,2	31,8	-	27	73	-	-2,324	0,02
Дружелюбність	50	45,5	4,5	18	77,5	4,5	-2,111	0,035
Альтруїстичність	59,1	40,9	-	18	82	-	-2,714	0,007

Дані, що занесені у табл. 2, свідчать про те, що наслідком формувального експерименту став розвиток когнітивної складової професійної Я-концепції вчителів початкової школи, котрі працюють в умовах інноваційної діяльності та взяли участь у експерименті. Більш високий рівень за всіма досліджуваними показниками визначений на рівні статистичної значущості більше 0,05.

Результати психорозвивального впливу на афективну складову професійної Я-концепції вчителів експериментальної групи подані у табл. 3.

Як бачимо з табл. 3, усі показники, що увійшли до складу емоційно-оцінювальної (або афективної) складової професійної Я-концепції вчителів експериментальної групи, набули високого статистично значущого розвитку.

Таблиця 3

Вплив експериментальної роботи на афективну складову професійної Я-концепції вчителів-інноватиків

Показники когнітивної складової професійної Я-концепції	Рівні розвитку, % опитаних						Критерій Вілкоксона	Asymp. Sig.
	До експерименту			Після експерименту				
	низький	середній	високий	низький	середній	високий		
Самооцінка за позитивними якостями	9	77,5	13,5	-	54,5	45,5	-2,496	0,013
Самооцінка за негативними якостями	-	27	73	-	91	9	-3,742	0,000
Інтегральне самоставлення	4,5	64	31,5	-	18	82	-3,464	0,001
Самоповага	4,5	64	31,5	-	27	73	-2,887	0,004
Аутосимпатія	18	68,5	13,5	-	45,5	54,5	-3,357	0,001
Очікування позитивного ставлення інших	-	31,5	68,5	-	9	91	-2,236	0,025
Самоінтерес	-	36	64	-	4,5	95,5	-2,646	0,008
Самовпевненість	9	55	36	-	13,5	86,5	-3,606	0,000
Ставлення інших	-	13,5	86,5	-	50	50	-2,530	0,011
Самоприйняття	-	64	36	-	4,5	95,5	-3,606	0,000
Самокерівництво	4,5	55	40,5	-	13,5	86,5	-3,051	0,002
Самозвинувачення	9	50,5	40,5	-	64	36	-0,447	0,655
Самоцікавість	-	59,5	40,5	-	4,5	95,5	-3,464	0,001
Саморозуміння	36	64	-	-	36	64	-4,300	0,000

Дані, що уміщені у табл. 4, вказують на статистично значущі зміни у набутті вчителями високого рівня інтернальності у багатьох сферах, важливих у професійній діяльності (сфера досягнень, сфера невдач, професійні відносини, міжособистісні взаємини тощо), а також у загальній життєтворчості.

Таблиця 4

Вплив експериментальної роботи на поведінкову складову професійної Я-концепції вчителів-інноватиків

Показники когнітивної складової професійної Я-концепції	Рівні розвитку, % опитаних						Критерій Вілкоксона	Asymp. Sig.
	До експерименту			Після експерименту				
	низький	середній	високий	низький	середній	високий		
Загальна інтернальність	18	68,5	13,5	-	82	18	-1,508	0,132
Інтернальність у сфері досягнень	54,5	45,5	-	-	95,5	4,5	-3,606	0,000
Інтернальність у сфері невдач	32	45,5	22,5	4,5	64	31,5	-2,530	0,011
Інтернальність у сімейних взаєминах	13,5	68,5	18	-	54,5	45,5	-2,714	0,007
Інтернальність у професійних відносинах	9	68,5	22,5	4,5	50	45,5	-2,449	0,014
Інтернальність у міжособистісних взаєминах	4,5	77,5	18	-	54,5	45,5	-2,646	0,008
Інтернальність стосовно здоров'я	50	36,5	13,5	-	64	36	-4,000	0,000

Висновки

Отже, програма запропонованого нами спеціального семінару-тренінгу є ефективною формою психокорекційного та розвивального впливу на цілісну професійну Я-концепцію вчителів початкових класів, що працюють в умовах інноваційної педагогічної діяльності, з метою її гармонізації та оптимального розвитку окремих її складових. У результаті цілеспрямованого психологічного впливу у вчителів експериментальної групи відбулися наступні статистично значущі зміни: підвищення рівня усвідомлення себе як професіонала, як суб'єкта професійної діяльності та професійного саморозвитку, зростання саморозуміння, зниження внутрішньої конгруентності образу «Я-професіонал», набуття високо диференційованих уявлень про власні професійно важливі якості, розвиток позитивного ставлення до себе на високому рівні, підвищення самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу, зростання самоприйняття, надбання позитивного самоствавлення, зниження рівня самозвинувачення, наближення глобальної професійної самооцінки до рівня адекватної з тенденцією до підвищення, рівня загальної інтернальності й інтернальності у сфері професійної діяльності, зростання переконання у важливості особистих дій як дієвого чинника організації власної професійної діяльності, самопросування, здобуття бажаних результатів, досягнення професійних успіхів тощо.

Наслідком формувальної частини експерименту також вважаємо при-
власнення прийомів і способів самоаналізу та саморефлексії, здобуття нави-

чок і освоєння прийомів емоційного саморозкриття, формування навичок і вмінь поведінкової й емоційної саморегуляції, активізацію процесів особистісного розвитку вчителів-інноватиків тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А.К.маркова // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 55–63.
2. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: учеб. пособие / Л.М.Митина. — М.: Академия, 2004. — 320 с.
3. Рогов Е.И. Личность учителя: теория и практика / Е.И.Рогов. — Ростов-н/Д: Феникс, 1996. — 512 с.
4. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В.А.Семиченко. — К.: Вища шк., 2004. — 335 с.
5. Сластенин В.А. Профессионализм педагога: акмеологический контекст/ В.А.Сластенин // Педагогическое образование и наука. — 2002. — № 4. — С. 4–9.
6. Шевцова О.М. Особливості образу «Я-професіонал» вчителів, що працюють за інноваційних умов педагогічної діяльності / О.М.Шевцова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. — Серія № 12. — Психологічні науки: зб. наук. праць. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2006. — № 12 (36). — С. 224–234.
7. Шевцова О.М. Вплив інноваційної педагогічної діяльності на самооцінку та самоствавлення вчителів / О.М.Шевцова // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць. — К.: Екмо, 2006. — Вип. 5. — С. 165–174.
8. Шевцова О.М. Специфіка суб'єктивного контролю вчителів, що працюють за умовами традиційної й інноваційної педагогічної діяльності / О.М.Шевцова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка. — К., 2007. — Т. IX. — Ч. 2. — С. 388–393.
9. Шевцова О.М. Властивості когнітивної складової професійної «Я-концепції» вчителів початкової школи в контексті інноваційної діяльності / О.М.Шевцова // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. — К., 2008. — Вип. 9. — С. 363–371.

Статья посвящена методике организации и проведения формирующего психологического семинара-тренинга, который направлен на позитивное развитие профессиональной Я-концепции учителей начальной школы, работающих в условиях инновационной педагогической деятельности. В статье освещаются также результаты психокоррекционного влияния на составляющие профессиональной Я-концепции учителей начальных классов, на основании которых доказана эффективность предложенной авторской программы.

Ключевые слова: профессиональная Я-концепция, когнитивная составляющая, эмоционально-оценочная (или аффективная) составляющая, поведенческая составляющая, инновационная педагогическая деятельность, психокоррекционное влияние.

The article is dedicated to the methods of organization of psychological seminar training; which is aimed at forming positive I-concept of elementary school teachers who work within innovative pedagogical environment. The article also describes psycho-corrective influence of the suggested program on the components of professional I-concept of elementary school teachers; based on the results the efficiency and effectiveness of the suggested author program is proved.

Key words: professional I-concept, cognitive component, emotional-evolutional (affective) component, behavioral component, innovative pedagogical activity, psycho-corrective influence.